



Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

Yıl: 2026 Sayı: (19) ss: 1-13

Academic Review of Economics and Administrative Sciences

Year: 2026 Issue: (19) pp: 1-13

<http://dergipark.org.tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.1796733

Geliş Tarihi/Received: 07/10/2025

Kabul Tarihi/Accepted: 31/12/2025

Yayınlanma Tarihi/Published: 24/02/2026

Araştırma Makalesi

Research Article

SPİNOZA'NIN ETİKA'SI IŞIĞINDA İKTİSADİ DAVRANIŞIN İNCELENMESİ

Aras YOLUSEVER¹

Öz

Bu makale, Benedictus de Spinoza'nın Etika adlı eserindeki felsefi kavramların, modern iktisadi davranış teorilerini anlamak ve eleştirmek için sunduğu zengin çerçeveyi incelemektedir. Çalışma, Spinoza'nın temel kavramları olan conatus (varlıkta sebat etme çabası), aktif ve pasif duygular ile özgün özgürlük anlayışını merkeze almaktadır. Conatus, bireyin yalnızca hayatta kalma değil, aynı zamanda etki gücünü artırma yönündeki dinamik ve zorunlu çabası olarak tanımlanabilir. Bu ilke, ana akım iktisadın statik fayda maksimizasyonu varsayımına karşı, motivasyonun etik ve varoluşsal boyutlarını öne çıkarır. Makalenin özgün katkılarından bir tanesi, Spinoza'nın aktif ve pasif duygular ayrımının iktisadi karar alma süreçleri üzerindeki etkilerini analiz etmesidir. Pasif duygular (korku, haset vb.) dışsal nedenlere bağlı olup bireyin rasyonel kapasitesini azaltırken, aktif duygular aklın rehberliğinde ortaya çıkar ve bireyin gücünü artırır. Öte yandan Spinoza'ya göre bir duygu, yaşama gücündeki bir artıştır ve başka da bir şey değildir. Birey, yaşama gücünü artırmak için aktif duygular hissetmelidir. Bu perspektif, neoklasik iktisadın duyguları dışlayan yaklaşımına karşıt bir duruş sergiler. Sonuç olarak çalışma, Spinoza'cı homo conatus modeli ile neoklasik homo ekonomikus modeli arasında köklü bir karışıklık olduğunu savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler : İktisat Teorisi; İktisat Felsefesi; Homo Conatus; Heterodoks İktisat.

Jel Sınıflandırılması : A12; B59; D00.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Ekonomi Bölümü, a.yolusever@iku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9810-2571.

Atıf/Citation:

Yolusever, Aras (2026). Spinoza'nın Etika'sı Işığında İktisadi Davranışın İncelenmesi, Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Issue: 19, 1-13. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.1796733>

EXAMINING ECONOMIC BEHAVIOR in the LIGHT of SPINOZA'S ETHICA

Abstract

This article explores the rich framework offered by Benedictus de Spinoza's Ethics for understanding and critiquing modern theories of economic behavior. The study focuses on Spinoza's central concepts: conatus (the striving to persevere in existence), the distinction between active and passive affects, and his unique conception of freedom. Conatus can be defined as the individual's dynamic and necessary effort not only to survive but also to enhance their power of acting. This principle highlights the ethical and existential dimensions of motivation, standing in contrast to mainstream economics' assumption of static utility maximization. One of the article's original contributions is its analysis of the effects of Spinoza's distinction between active and passive affects on economic decision-making processes. Passive affects (such as fear, envy, etc.) depend on external causes and diminish an individual's rational capacity, whereas active affects arise under the guidance of reason and enhance one's power. On the other hand, according to Spinoza, an emotion is an increase in the power of life and nothing else. The individual must feel active emotions in order to increase their power of life. This perspective challenges the neoclassical exclusion of emotions from economic analysis. In conclusion, the study argues that there is a fundamental opposition between the Spinozist model of homo conatus and the neoclassical model of homo economicus.

Keywords : Economic Theory; Philosophy of Economics; Homo Conatus; Heterodox Economics.

Jel Classification : A12; B59; D00.

GİRİŞ

Modern iktisat kuramı, bireyin rasyonel tercihlerle faydasını maksimize etmeye çalıştığı varsayımı üzerine inşa edilmiştir. Bu yaklaşım, iktisadi modellerde bireyin davranışını öngörülebilir ve matematiksel olarak temsil edilebilir bir biçimde ele almayı mümkün kılar. Ancak bu çerçeve, bireyin içsel dinamiklerini, etik yönelimlerini, duygusal tepkilerini ve toplumsal bağlamını çoğu zaman göz ardı etmektedir. İnsan davranışının yalnızca rasyonel fayda maksimizasyonu ile açıklanamayacağı, psikolojik ve etik unsurların ekonomik karar süreçlerinde kritik rol oynadığı giderek daha fazla kabul edilmektedir.

Bu bağlamda, Benedictus de Spinoza'nın Ethica (1677) adlı eseri, insan davranışını doğa yasalarına bağlı olarak açıklama biçimi ve etik ile akıl arasındaki ilişkiyi merkeze almasıyla, çağdaş iktisadi özgürlük ve bireysel davranış tartışmalarına özgün bir katkı sunabilir. Spinoza, bireyi salt dışsal ödüller ve cezalarla değil, içsel bir güç ve varlığını sürdürme eğilimi olan conatus ile açıklamayı önerir. Conatus, bireyin hem kendi varlığını koruma hem de etki ve yetkinliğini artırma yönündeki zorunlu çabasını temsil eder. Bu çerçevede, bireyin ekonomik seçimleri ve toplumsal ilişkileri, yalnızca fayda maksimizasyonuna indirgenemeyecek kadar karmaşık ve çok boyutludur; etik yönelimler, tutkular ve akıl, bu süreçte merkezi bir rol oynar.

Bu çalışma, Spinoza'nın etik sistemini modern iktisadi davranış teorileriyle karşılaştırmalı olarak ele alarak, bireyin ekonomik eylemlerini açıklamada yeni bir felsefi perspektif geliştirmeyi amaçlamaktadır. Özellikle, conatus kavramının bireyin faydasını maksimize etme eğilimiyle ilişkisi, pasif tutkuların irrasyonel tüketim ve yatırım kararları üzerindeki etkisi, aktif tutkuların güçlendirici ve rasyonel davranış üzerindeki rolü ve özgürlük kavramının bireysel rasyonalite ile iktisadi öznellik bağlamındaki önemi, makalenin merkezinde yer almaktadır. Bu çerçevede, Spinoza'nın yaklaşımı, birey-merkezli iktisadi analizlere etik ve psikolojik boyutları ekleyerek, modern ekonomi teorisine daha kapsamlı ve insan merkezli bir anlayış kazandırmaktadır.

Çalışma, homo economicus varsayımına yönelik davranışsal iktisat, kurumsal iktisat ve Sen'in (1999) yetkinlikler yaklaşımı gibi eleştirilerden farklı olarak, rasyonaliteyi ya da tercih kısıtlarını yenilemekle yetinmeyen daha köklü bir ayrım önermektedir. Spinoza'nın Etika'sından hareketle geliştirilen homo conatus modeli, iktisadi faili fayda maksimizasyonu ile özdeşleşen araçsal bir özne olarak değil; duygulanımlar, ilişkisel bağlamlar ve eyleme gücü (conatus) tarafından içsel olarak biçimlenen ontolojik bir varlık olarak kavramsallaştırmaktadır. Spinoza-iktisat kesişimine dair Türkçe literatürdeki boşluk dikkate alındığında, bu kavramsallaştırma sürecinin önemi vurgulanmalıdır. Mevcut çalışmalarda Spinoza genellikle etik, siyaset felsefesi ya da ontoloji bağlamında tartışılmakta; iktisadi rasyonalite,

tercih oluşumu ve özgürlük kavramlarıyla doğrudan ilişkilendirilen bir iktisadi fail modeli ise sınırlı ölçüde ele alınmaktadır. Bu açıdan, conatus'u iktisadi davranışın kurucu unsuru olarak yeniden yorumlamak, bu boşluğu doldurmaya yönelik bir amaç gütmektedir.

I. SPİNOZA'NIN ETİKA'SINDA TEMEL KAVRAMLAR

Ethica, insan doğasını determinist bir bakış açısıyla ele alır ve evrendeki tüm olayların, varlıkların ve süreçlerin sabit doğa yasaları çerçevesinde zorunlu olarak meydana geldiğini savunur (LeBuffe, 2015). Bu yaklaşım, insan davranışını yalnızca rastlantısal ya da keyfi hareketlerle açıklamayı reddetmekte; aksine, insanı evrensel zorunluluklara tabi bir varlık olarak konumlandırmaktadır. Dolayısıyla, Spinoza'nın felsefesinde birey, tıpkı diğer tüm doğa varlıkları gibi, belirli kurallar ve zorunluluklar çerçevesinde hareket eder ve kendi varlığını sürdürmek için doğal bir çaba gösterir.

Spinoza'nın temel kavramlarından biri olan conatus, her bireyin kendi varlığını koruma ve güçlendirme yönündeki zorunlu çabasını ifade etmektedir. Conatus, yalnızca fiziksel hayatta kalma çabası değil; bireyin zihinsel, duygusal ve etik varlığını güçlendirme eğilimini de kapsar. Bu bağlamda, her birey hem kendi etkisini artırmak hem de yaşamını sürdürmek için doğası gereği çabalamaktadır. Bu çaba, modern ekonomi teorilerinde rasyonel fayda maksimizasyonu ile kısmen örtüşmekle birlikte, Spinoza'nın yaklaşımında etik ve psikolojik boyutlar da kritik bir rol oynamaktadır.

Spinoza, bireyin deneyimlediği etkileri iki ana kategoriye ayırır: aktif ve pasif etkiler. Aktif etkiler, bireyin mantığa uygun bilinçli düşünce ve akıl yoluyla yönlendirdiği duygular ve arzular (actio) olup, örneğin neşe, merak veya arzu, bireyi güçlendirir ve etkin kılar. Pasif etkiler (passio) ise, bireyin kontrolü dışında dışsal nedenlerle ortaya çıkan duygular, örneğin üzüntü, korku veya kıskançlık, bireyin gücünü azaltır ve etkinliğini düşürmektedir (LeBuffe, 2015). Bu ayrım, yalnızca bireyin psikolojik yapısını anlamak için değil, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal davranışlarını açıklamak açısından da kritik bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Örneğin, pasif tutkuların baskın olduğu durumlarda birey, irrasyonel tüketim veya riskli ekonomik kararlar alma eğiliminde olabilir; buna karşın aktif tutkular bireyi rasyonel, uzun vadeli ve güç artırıcı tercihlere yönlendirir.

Özgürlük kavramı, Spinoza'nın Etikası'nda merkezi bir öneme sahiptir. Gerçek özgürlük, bireyin dışsal etkilerden kurtulması, zihnini etkin bir biçimde kullanabilmesi ve evrensel zorunlulukları anlayarak aklın rehberliğinde hareket etmesiyle gerçekleşmektedir. Dışsal etkenler tarafından yönlendirilen her tutku (passio), bireyi güçten düşürürken, aklın rehberliğinde yönlendirilen "etkin tutku" (actio), bireyin gücünü artırmakta ve yaşamını daha bilinçli ve etkin bir şekilde sürdürmesine olanak tanımaktadır. Bu açıdan özgürlük, bireyin sadece dışsal kısıtlamalardan kurtulması değil; aynı zamanda kendi doğasına ve aklın ilkelerine uygun olarak bilinçli seçimler yapabilmesidir.

Sonuç olarak, Spinoza'nın Etikası'nda özellikle dört kavram öne çıkmaktadır: conatus doktrini, aktif duygular, pasif duygular ve özgürlük. Bu kavramlar, bireyin içsel güçlerini, duygusal dinamiklerini ve etik yönelimlerini anlamak için kritik öneme sahiptir. Ayrıca, iktisadi davranışların, tüketim ve yatırım tercihlerinin, yalnızca rasyonel hesaplamalarla değil, aynı zamanda bireyin conatus'u ve aktif-pasif tutku dengesiyle şekillendiği anlayışını geliştirmek için de güçlü bir çerçeve sunmaktadır. Spinoza'nın bu yaklaşımı, birey-merkezli ekonomi ve davranış teorilerine etik, psikolojik ve felsefi boyutları dahil etme imkânı tanımaktadır.

I.I. Conatus

Spinoza'nın felsefi sisteminin bel kemiğini oluşturan kavramlardan biri conatus'tur. Latince kökenli bu kavram, her varlığın varoluşunu sürdürme yönündeki zorunlu çabasını ifade etmektedir. Conatus, yalnızca fiziksel varlıkların değil, insan zihninin ve arzularının da temelidir.

Spinoza, Etika'nın üçüncü bölümü olan Duygulanışların Kökü ve Tabiatı Üzerine'nin altıncı önermesinde bu ilkeyi ontolojik bir zorunluluk olarak temellendirir:

'' Her şey kendi varlığında devam etmek için elinden gelen bütün çabaları yapar'' (Spinoza, 1677/2011: 137)

Bu ifade, Spinoza için yalnızca fiziksel varlıkların değil, zihinsel varoluşun da temel ilkesidir. Conatus, hem bedensel hem zihinsel süreçlerin ardında yatan temel itkidir. Bu yönüyle, insanın eylemleri, tutkuları, arzuları ve aklı –her biri– conatus’un farklı biçimlerde tezahür etmesinden ibarettir. Spinoza’nın beden-zihin birliği anlayışı uyarınca, bir bireyin zihinsel conatus’u ile bedensel conatus’u özdeştir; biri diğerrinin idea’sıdır (Spinoza, 1677/2011: 138). Bu nedenle, conatus yalnızca bir var olma dürtüsü değil, aynı zamanda bir bilme ve etki yaratma kapasitesidir.

Spinoza’nın monist ontolojisinde yalnızca tek bir madde (substantia) vardır: Tanrı ya da Doğa (Deus sive Natura). Bu tek madde sonsuz sıfatlarla düşünülebilir; ancak insan zihni bu sıfatlardan yalnızca düşünce (cogitatio) ve uzamı (extensio) idrak edebilir. Tanrı, kendi doğası gereği zorunlu olarak var olur ve eylemde bulunur; doğrudan eylemin ta kendisidir (causa sui). Sonlu varlıklar –insanlar dahil– bu tek maddenin modi’leridir; yani Tanrı’nın zorunlu doğasından türeyen ifade tarzlarıdır. Ancak her sonlu varlık, kendisine özgü bir varlık tarzına sahip olduğu gibi, bu varlığı koruma ve sürdürme eğilimine de sahiptir. İşte bu eğilim, her bir varlığın conatus’unu belirler (Deleuze, 1988: 91).

Spinoza’ya göre conatus, yalnızca pasif bir direnç ya da varlığın statik bir özelliği değildir; aksine, etkin bir güç ve sürekli bir eylemsellik biçimidir. Her varlığın gücü, onun conatus’unun ne ölçüde gerçekleştirebildiğini gösterir; yani bir varlık, kendi özünü koruma ve güçlendirme kapasitesine bağlı olarak, varlığını sürdürebilir ve çevresine etki edebilir.

Bu bağlamda, bir bireyin özgürlüğü veya etkinliği, yalnızca dışsal koşulların yokluğuyla değil, aynı zamanda bireyin kendi doğasına uygun şekilde varlığını sürdürme ve dışsal nedenlerden bağımsızlaşabilme yeteneğiyle ölçülebilir. Lisa Baraitser’in (2017) da vurguladığı gibi, conatus’un bu yönü, bireysel varoluşu salt bir direnç ya da özerklik anı olarak değil, devamlılık ve ilişkisel kapasiteyi önceliklendiren bir eylemsellik olarak yeniden düşünme olanağı sunmaktadır.

Spinoza’nın conatus anlayışı, Descartes’çı düalizm ve Leibniz’ci monad anlayışına karşı radikal bir bütünlük fikrini savunmaktadır. Descartes’ta zihin ve beden ayrı varlıklar olarak ele alınırken, Spinoza bireyi bir bütün olarak, doğayla ve diğer varlıklarla ilişkili bir sistem içinde konumlandırır. Bu bağlamda, bir birey ne ölçüde rationis ductus—yani aklın rehberliğiyle—hareket edebiliyorsa, conatus’u da o kadar etkinleşmiş demektir (Spinoza, 1677/2011: 197-201). Bu etkinleşme, bireyin yalnızca kendi çıkarını gözetmekten ziyade, çevresiyle etkileşimde bulunarak gücünü artırma kapasitesini içermektedir.

Gilles Deleuze, Spinoza’nın conatus kavramını bir “ahlaki öz” ya da “öznel irade” olarak değil, bir “ontolojik etik” olarak yorumlamaktadır. Bu yorum, conatus’u bir varlığın ‘neyse o olma’ yönündeki doğal çabası olarak tanımlamaktadır (Deleuze, 1988: 104). Bu bağlamda Spinoza’cı özgürlük, varlığını sürdürebilmek için başka varlıklardan bağımsız olmayı değil; aksine, başka varlıklarla kurduğu ilişkiler ağı içinde gücünü artırabilme kapasitesini ifade etmektedir. Dolayısıyla özgürlük, özerklikten ziyade etkililik ve karşılıklı güçlenme süreci olarak anlaşılabilir.

Dolayısıyla Spinoza’nın conatus kavramı, bireyin hayatta kalma içgüdüleriyle sınırlı değildir; bireyin etkinliği, aklını kullanma kapasitesi, tutkularla başa çıkabilme gücü ve nihayetinde özgürlük derecesi bu kavramın kapsamına dahildir. Conatus, Spinoza’nın etik sisteminde hem bir başlangıç noktası hem de nihai bir hedef olarak işlev görür: birey, kendi doğasının bilgisine ve aklın rehberliğine eriştikçe, daha etkin bir conatus geliştirebilir ve sonuç olarak daha yüksek bir beatitudo (esenlik) seviyesine ulaşabilir. Bu nedenle, conatus, bireysel gelişim, etik eylem ve özgürlük anlayışının merkezi bir kavramı olarak Spinoza felsefesinde hayati bir rol oynamaktadır.

I.II. Aktif ve Pasif Duygular: Spinoza’da Duygulanımın Ontolojisi ve Etik Anlamı

Spinoza’nın etik sisteminde duygular (affectus), ruhsal haller ve insanın ontolojik durumunu belirleyen temel güç kipleri olarak görülebilir. Duygu, Spinoza için bedenin bir hal değişimidir (modificatio corporis), ancak bu değişim aynı zamanda ruhta da bir temsil üretir; dolayısıyla hem bedensel hem de zihinsel bir olaydır (Spinoza, 1677/2011: 31).

Duygular, insanın kendi varlığını koruma çabasının –yani conatus’un– tezahürleridir ve insanın yaşam enerjisinde bir artış veya azalıştan başkası değildir. Ancak bu duyguların doğası ve etkileri, onların aktif mi yoksa pasif mi olduklarına göre değişmektedir. Spinoza burada önemli bir ayrım yapar: Duygular ya bizden kaynaklanır ve bizdeki etkin nedenselliği ifade eder (aktif duygular), ya da dışsal nedenlere bağlı olarak ortaya çıkar ve bizde edilgin bir değişim yaratır (pasif duygular).

Pasif duygular (passiones) Spinoza'nın özgürlük kuramında temel bir engel olarak değerlendirilebilir. Pasif olmak, başka bir deyişle dışsal nedenlerin etkisi altında kalmak demektir. Korku, kıskançlık, nefret, umutsuzluk gibi duygular, Spinoza'ya göre dışsal nedenlere bağlı olarak oluşur ve bireyin kendi doğasını kavrama yetisini engeller (Spinoza, 1677/2011: 129-197).

Buna karşılık, aktif duygular ise insanın kendi doğasının gerektirdiği biçimde hareket ettiğini ve aklın rehberliğinde bir yaşam sürdürdüğünü gösterir. Spinoza'ya göre bir insan, bir duruma neden olduğunda, yani etkileyen konumunda olduğunda, aktif bir varlık halindedir (Spinoza, 1677/2011: 129-197). Etkin olmak, dolayısıyla özgür olmaktır. Aktif duygular, zihnin yeterli ideaları üzerinden doğmakta; yani bireyin nesneleri ve durumları akıl yoluyla kavraması sonucunda oluşmaktadır.

Spinoza'nın bu ayrımı, klasik ahlâki değerler hiyerarşisinden kökten farklı bir yaklaşım sunmaktadır. O, duyguların bastırılması gerektiğini savunmamakta; aksine, duyguların doğasını anlamak ve onları aklın aracılığıyla dönüştürmek gerektiğini belirtmektedir (Nadler, 2006). Bu anlamda Spinoza, Stoa'cı bir duygusuzluğu değil, duyguların özgürleştirici dönüşümünü savunmaktadır. Pasif duyguların aktif olanlara dönüştürülmesi, insanın kendi doğasını bilmesi ve bu bilgiye uygun davranmasıyla mümkündür. Bu süreç, bireyin var olma gücünü artırma yoludur ve aynı zamanda onun özgürlüğünü oluşturan temel süreçtir (Deleuze, 1988).

Spinoza'nın felsefesinde duygu, insanın evrendeki konumunu ve varoluşunu belirleyen temel ontolojik bileşenlerden biri olarak ele alınmaktadır. İnsan, evrensel doğanın zorunlu bir parçası olduğundan, onun duygusal yapısı da doğanın genel düzeni ve yasalarıyla sıkı bir şekilde bağlantılıdır. Bu perspektiften bakıldığında, bireyin hissettiği sevinç, üzüntü, korku veya arzu gibi duygular evrensel zorunlulukların birer yansıması olarak anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Spinoza için duyguların düzenlenmesi, doğa yasalarına uygun olarak ortaya çıkan bir düzenlemeyi ve uyumu ifade etmektedir. Bu yaklaşım, modern psikoloji ve birey merkezli etik anlayışlardan önemli ölçüde ayrılır; çünkü bireyi doğadan bağımsız, özerk bir özne olarak değil, doğanın zorunlulukları içinde işleyen bir sistemin parçası olarak konumlandırmaktadır (Garrett, 1996).

Spinoza'nın aktif ve pasif duygular ayrımı, onun etik düşüncesinin merkezini oluşturmaktadır. Bahsedildiği üzere, pasif duygular (passiones), bireyin kontrolü dışında ortaya çıkan ve onu güçsüzleştiren etkiler iken; aktif duygular (actiones), akıl ve bilinçli anlayış yoluyla yönlendirildiğinde bireyi güçlendiren ve etkin kılan duygulardır. Bu ayrım, etik yaşamın sadece doğru eylemler veya normatif kurallarla değil, bireyin içsel güçlerini ve aklın rehberliğini kullanarak duygularını etkin bir biçimde yönlendirmesiyle mümkün olduğunu göstermektedir. Bu süreç, Spinoza'ya göre insanın özgürlüğe ulaşmasının ve gerçek esenliğe (beatitudo) erişmesinin temel koşuludur.

Ayrıca, bu anlayış bireyin toplumsal ve ekonomik etkileşimlerini de açıklamada önemlidir. Çünkü bireyin duygusal ve akılsal kapasitesi, yalnızca kişisel yaşamını değil, toplumsal bağlamda diğer bireylerle olan ilişkilerini ve kararlarını da şekillendirir.

Spinoza'nın aktif ve pasif duygular ayrımı, etik yaşamın özünü ve bireysel özgürlüğün temel dinamiklerini anlamada kritik bir kavramsal araçtır. Duyguların edilgen yapıdan etkinliğe taşınması, bireyin kendi doğasını ve evrensel doğayı anlama yolculuğu olarak öne çıkmakta ve Spinoza'nın etik sisteminde hem bireysel hem de ontolojik düzeyde özgürlük ve güç kazanmanın temel mekanizmasını oluşturmaktadır.

I.III. Özgürlük: Zorunluluğun Bilgisiyle Yaşamak

Spinoza'nın felsefesinde özgürlük, klasik anlamda seçim yapabilme yetisi değil, zorunluluk yasalarının bilgisinden kaynaklanan bir etkinlik biçimidir. Spinoza, özgürlük kavramını hem ontolojik hem de etik düzeyde yeniden tanımlar. Özgürlük onun için rastgele seçenekler arasında karar verme yetisi değil, doğanın zorunlu düzeni içinde kendi doğasına uygun biçimde var olma ve etki etme kapasitesidir (Spinoza, 1677/2011:263-295).

Spinoza'nın görüşünden hareketle özgürlük, doğanın zorunlu yapısıyla çatışan bir serbesti değil, bu yapının doğru bilgisiyle hareket etme kapasitesidir. Bu durum, insanın özgür olabilmesi için öncelikle kendi tutkularını, nedenlerini ve doğasını tanıması gerektiği anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle insanın özgürleşmesi için özgür olduğuna ilişkin ilksel görüşünden kurtulması gerekmektedir (Spinoza, 1677/2011: 109).

Spinoza'ya göre kölelik, tutkuların egemenliğinde yaşamak anlamına gelir. Özgürlük, ancak pasif duygulardan kurtularak, aklın rehberliğinde etkin (aktüel) bir varoluşa geçmekle mümkündür. Bu bağlamda özgür insan, tutkularına köle olmayan, nefsini tanıyan ve doğanın gerekliliğiyle barışık bir bireydir.

Nadler (2006), Spinoza'nın özgürlük anlayışını klasik liberal özerklik fikrinden ayırır ve onun özgürlüğünü "epistemik bir faaliyet" olarak yorumlar; birey özgürdür çünkü zorunluluğun bilgisini edinmiş ve kendi doğasının farkına varmıştır. Gilles Deleuze (1988: 69-71) ise Spinoza'nın özgürlük fikrini "aktif olmakla" özdeşleştirir. Michael Della Rocca (2008) da bu görüşü destekleyerek özgürlüğü Spinoza için "nedensel bağımlılığın farkında olarak hareket etme kapasitesi" şeklinde tanımlar.

Spinoza'nın özgürlük anlayışı, Descartes'ın irade özgürlüğü (liberum arbitrium) anlayışına da bir reddiye olarak okunabilir. Descartes'a göre aklın yönlendirdiği irade özgürdür; Spinoza ise irade ile aklı ayırtmaz, iradeyi zihnin bir kipi (modu) olarak görür (Spinoza, 1677/2011: 120-121). Dolayısıyla özgürlük, iradi tercihlerle değil, zihnin aklı düzenlenişiyle ilişkilidir.

Sonuç olarak, Spinoza'nın özgürlük anlayışı, bireyin kendi içsel kapasitesi ile evrensel doğa yasaları arasında bir uyum ideali üzerine inşa edilmiştir. Özgürlük, rastgele seçimler yapabilme veya dışsal kısıtlamalardan tamamen bağımsız olma anlamına gelmemekte; aksine, insanın kendi doğasını ve evrensel zorunlulukları doğru bir biçimde kavrayarak bilinçli ve akılcı şekilde hareket etmesine işaret etmektedir. Bu nedenle özgürlük, doğaya karşı bir direniş değil, doğanın yasalarını anlama ve bu yasalarla uyumlu bir biçimde varlığını sürdürme kapasitesidir.

Bu anlayış, bireyin ekonomik ve toplumsal tercihleri açısından da büyük önem taşımaktadır. Özgür birey, tüketim, yatırım veya üretim kararlarını alırken tutkularının edilgen etkisine kapılmak yerine, aklını rehber edinmekte ve kendi çıkarlarını evrensel ve doğal zorunluluklarla uyumlu biçimde maksimize etmektedir. Böylece özgürlük, bireyin ekonomik eylemlerinde rasyonel, bilinçli ve etkili davranabilme kapasitesi ile doğrudan ilişkilidir. Bir sonraki bölüm, Spinoza'nın özgürlük ve akıl kavramlarının iktisadi tercihler üzerindeki etkilerini detaylı biçimde inceleyerek, aktif ve pasif tutkuların ekonomik karar süreçlerindeki rolünü analiz edecektir.

II. HOMO CONATUS: SPİNOZA'NIN İNSANI

Spinoza'nın etik terimlerinin iktisadi davranışta nasıl yorumlanabileceği önemli bir sorudur. Conatus, bireyin doğal çıkar kavramına benzer bir yere sahiptir. Spinoza bu konuda Hobbes'a yakın bir görüşe sahiptir: insanın en temel "kanunu" yaşama ve gücünü artırmaya çalışmaktır. Bu da literatürdeki "rasyonel fayda arayışı" ile örtüşür gibi görünür. Ancak Spinoza açısından bu arayış salt maddi çıkara indirgenemez; "iyi" konumu, ancak akılla ilişkilendirilebilecek şeydir.

Spinoza'da conatus, sadece faydacı değil, aynı zamanda ontolojik bir ilkedir; birey, sadece haz almak için değil, kendi doğasına uygun yaşamak ve etkinliğini gerçekleştirmek için çabalar (Bullock, 2007). Bu çaba rasyonel ve akli olduğunda birey "etkin" olur; ancak dışsal etkiler altında kaldığında pasifleşir ve tutkularının kölesi haline gelir (Deleuze, 1988). Bir başka ifade ile Spinoza'nın öznesi, ontolojik olarak kendini gerçekleştirmeye çalışan bir varlıktır. Bu özne hem arzularına hem de aklın ilkelerine göre davranabilir; dolayısıyla özgürlük, salt seçim yapma kapasitesi değil, kendi doğasına uygun biçimde etkin olabilme halidir. Böylece Spinoza'cı conatus, iktisadi insan modelini indirgemeci fayda hesaplarının ötesine taşıyarak onu bir etik varlık olarak yeniden tanımlayabilir (Negri, 1991).

Conatus, burada normatif bir çerçeveye de zemin hazırlar: Bireyin iyi yaşama çabası, dışsal ödüllerin peşinden koşmakla değil, kendi doğasını bilerek ve etkin şekilde yaşamakla mümkündür (Aksünger & Albayrak, 2021). Bu, insanın kendi doğasının zorunluluklarını anlaması ve bu zorunluluklar doğrultusunda hareket etmesiyle gerçekleşir.

İktisadi davranış açısından bakıldığında, conatus ilkesi tüketim, üretim ve emek süreçlerinde bireyin motivasyonunu anlamada yalnızca iktisadi bir kavramsal araç olarak işlev görebilir. Spinoza'nın conatus kavramı çerçevesinde yorumlandığında bireyin iktisadi tercihleri, aynı zamanda onun varoluşsal bütünlüğüne ve etkinlik kapasitesine katkı sunduğu ölçüde anlam kazanır (De Dijn, 1996). Dolayısıyla, bir tüketicinin belirli bir malı tercih etmesi yalnızca zevk veya fayda temelli bir değildir; bu, aynı zamanda bireyin kendisini daha güçlü, daha etkin ve daha özgür hissetmesine bağlıdır. Bu yaklaşım,

modern iktisat literatüründe sıkça eleştirilen homo ekonomikus varsayımının ötesinde, iktisadi davranışların daha bütüncül bir açıklamasını sunmaktadır (Sen, 1999; Nussbaum, 2001).

Tüketici davranışları özelinde Spinoza'nın conatus doktrini, arzuların nasıl üretildiğine dair fikir de vermektedir. Spinoza'ya göre birey, yeterli fikre sahip olmadığında tutkularının pasif bir şekilde dışsal nesnelerce şekillendiğini deneyimler (Spinoza, 1677/2011: 179). Bu durum, modern tüketim toplumunda reklam, moda ve medya etkileriyle bireylerin yönlendirilmesini açıklamada oldukça kullanışlıdır. Spinoza arzu temelli davranışı açıklarken 'gıpta' kelimesini vurgular:

"Gıpta (émulation), başkalarının sahip olduğunu hayal ettiğimiz için bizde uyandırılmış olan bir şeyin arzusudur." (Spinoza, 1677/2011: 191)

Gıpta, toplumsal etkileşim yoluyla arzuların üretilmesinin temelini oluşturur. Bu yaklaşım, René Girard'ın mimetik arzu teorisi ile dikkat çekici bir paralellik göstermektedir (Girard, 1978/2011). Girard'a göre bireylerin arzuları doğrudan nesnelere yönelmez; arzu, başka bireylerin arzularını taklit ederek ortaya çıkar. Spinoza'nın perspektifiyle birleştiğinde, modern tüketici toplumda "moda" ve "moda nesnesi peşinde koşma" olguları pasif tutkuların toplumsal dolaşımı olarak açıklanabilir (Illouz, 2009).

Gıpta ve mimetik arzu kavramları, günümüzün karmaşık iktisadi ve toplumsal pratiklerinin kodlarını çözmek adına, geçmişte hiç olmadığı kadar yüksek bir açıklayıcılık gücüne ulaşmıştır. Özellikle dijital çağın getirdiği sosyal medya platformlarının birer 'görünürlük imparatorluğuna' dönüşmesiyle birlikte; bireylerin tercih, beğeni ve arzularının otonom birer karar olmaktan çıkıp, 'ötekinin' neye sahip olduğu ve neyi arzuladığına endeksli birer yansıma dönüştüğü çarpıcı bir biçimde gözler önüne serilmektedir.

Bu dijital ekosistemde içerik üreticilerinin kurguladığı pazarlama süreçleri, mimetik arzunun kurumsallaşmış ve sofistike bir formu olarak karşımıza çıkar. Bu süreçte, pazarlanan asıl şey arzunun somut nesnesi (ürün) değil, o nesneye sahip olan 'arzu edilen öznenin' (influencer/ünlü) bizzat kendisi ve sunduğu yaşam vaadidir. Dolayısıyla modern tüketim kararları, rasyonel fayda veya temel ihtiyaç hiyerarşisinden koparak; tamamen başkası olma, başkası gibi görünme ve mimetik bir rekabet dürtüsüyle şekillenen, taklit ve gıpta dinamiklerinin yönettiği bir gösteri sahnesine dönüşmüştür.

Ayrıca Spinoza'nın "bir nesneyi yalnızca bir kişi elde edebiliyorsa, başkasının elinde görmeyi istemeyiz" önermesi özünde kıt kaynaklara dayalı rekabetçi davranışların insan doğasında yattığını ima eder (Douglas, 2018). Bu düşünce, iktisadi rekabetin kıskançlık, imrenme ve haset gibi pasif tutkularla beslendiğini göstermektedir. Dolayısıyla piyasalardaki rekabet, yalnızca fiyat sinyalleri ve rasyonel tercihlerle değil, tutkuların sosyal taklidiyle de şekillenmektedir. Bu yönüyle Spinoza'nın görüşleri, davranışsal iktisat (Kahneman & Tversky, 1979; Akerlof & Shiller, 2009) yaklaşımlarıyla ilişkilendirilebilir. Öte yandan, Spinoza'cı çerçevede duygular, karar alma sürecine sonradan eklenen irrasyonel unsurlar değil; bireyin dünyayı kavrama ve eyleme gücünü yönlendiren zorunlu ve bilişsel işaretlerdir. Spinoza'nın teorisinde duygular rasyonelliğin karşıtı değil, onun kurucu bileşenlerinden biri olarak düşünülür. Bu fark, homo conatus modelinin davranışsal iktisadın betimleyici sınırlarını aşarak, duyguları iktisadi rasyonelliğin içkin bir parçası olarak yeniden konumlandırmasını mümkün kılmaktadır.

Pasif duyguların iktisadi etkileri somutlaştırılabilir. Bu duyguların (passions) iktisadi izdüşümleri, piyasa dinamikleri üzerinde belirleyici bir güce sahiptir. Örneğin finansal kriz dönemlerinde gözlemlenen panik satışları, salt bir hata değil; bireylerin korku, belirsizlik ve keder gibi pasif duygular tarafından dışsal determinasyona uğratılmasının sonucudur. Bu türbülans anlarında yatırımcılar, rasyonel bir değerlemeden ziyade, mimetik bir bulaşma ile başkalarının korkusunu taklit ederler. Spinoza'cı bir okumayla bu durum, bireyin kendi aklının rehberliğinde (aktif) değil, dışsal nedenlerin baskısı altında (pasif) hareket ettiğini gösterir. Benzer şekilde, yüksek enflasyonist ortamlarda beliren stokçuluk eğilimi de geleceğe dair güvensizliğin tetiklediği bir savunma mekanizmasıdır. Her iki örnekte de iktisadi fail, eyleme gücünü artıran stratejik bir hamle yapmaktan ziyade, maruz kaldığı duygulanışların (affects) etkisiyle savrulan edilgen bir konuma sürüklenmektedir."

Para ve tüketim ilişkisi bağlamında conatus kavramı derinleştirici bir açıklama sağlar. Spinoza'ya göre birey, varlığını sürdürebilmek için dışsal araçlara ihtiyaç duyar ve bu bağlamda para, en temel aracı konumundadır. Douglas'ın (2018) belirttiği gibi Spinoza, para arzusunu meta arzusuyla doğrudan ilişkilendirmiştir. Para, yalnızca bir değişim aracı değil, aynı zamanda "çoşku fikrinin temsilcisi"dir;

çünkü para, çok sayıda olası arzu nesnesine erişimin sembolü olarak işlev görür. Bu nedenle para, bireyin varlığını sürdürme çabasının en evrensel ifadesi haline gelir. Modern tüketim toplumunda bireylerin “paranın kendisini” amaç edinmeleri, aslında Spinoza’nın conatus teorisinin bir tezahürü olarak görülebilir. Bu durum tüketimin maddi ihtiyaçların karşılanmasına ek olarak sembolik anlamların (statü, kimlik, güç) inşası sürecine de dönüştüğünü göstermektedir (Baudrillard, 1970/2017).

Böylelikle Spinoza’nın yaklaşımı, iktisadi kalkınma veya refah arzusunu yalnızca maddi tüketimle açıklamanın eksik olduğunu ortaya koymaktadır. Refah, yalnızca mal ve hizmet tüketimiyle değil, aynı zamanda bireylerin tutkularını ne ölçüde aklın rehberliğinde yönlendirebildikleriyle ilgilidir. Günümüz refah iktisadında Amartya Sen’in (1999) geliştirdiği kapasite yaklaşımı (capabilities approach) da benzer şekilde refahı yalnızca gelir veya tüketim düzeyiyle değil, bireylerin etkinlik kapasitesi ve yaşamlarını anlamlı kılabilmeye yetisiyle ölçer. Bu bakış açısı, Spinoza’nın conatus teorisiyle örtüşmektedir: bireyin gerçek refahı, tutkularını pasiflikten aktifliğe dönüştürme ve akıl rehberliğinde yaşam gücünü artırma kapasitesinde yatmaktadır.

Sonuç olarak, Spinoza’cı anlamda iktisadi özne, yalnızca homo ekonomikus değil, aynı zamanda homo conatus’tur. Yani, insan varlığını sürdürmek, geliştirmek ve eylem gücünü artırmak isteyen bir etik varlıktır. Bu, bireyin tüketim kararlarında ya da ekonomik ilişkilerinde yalnızca fayda değil, aynı zamanda varoluşsal bütünlük ve güçlenme arayışı içinde olduğu anlamına gelmektedir. Homo-conatus, ana akım iktisadın öznesi ile pek çok açıdan farklılıklar göstermektedir.

II.1. Homo Conatus ve Homo Ekonomikus

Conatus kavramının Spinoza’nın teorisi için önemi ve homo conatus ajanı vurgulandıktan sonra, ana akım iktisadın ajanı ile homo conatus kıyaslanabilir. Bu kıyaslama Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1: Homo Conatus ve Homo Ekonomikus’un Karşılaştırılması

Boyut	Spinoza’cı Fail (Homo-Conatus)	Neoklasik Fail (Homo Ekonomikus)
Temel Motivasyon	Conatus: Varlıkta sebat etme, etkinlik gücünü artırma çabası; dinamik ve sürekli oluş	Fayda maksimizasyonu: Önceden tanımlanmış tercihler ile tatmin; statik ve değişmez tatmin
Rasyonellik Anlayışı	Rasyonellik, tutkuların (zararlı duyguların) esaretinden kurtulup aklın rehberliğinde eyleme geçebilme yetisidir.	Rasyonellik, tam bilgiye ve hesaplama kapasitesine sahip bir davranış modelidir. Sistematik hata yapılmaz ve maksimizasyon problemi çözülür.
Duyguların Rolü	Duygular, varoluş gücündeki artışı (neşe) veya azalışı (keder) bildiren bilişsel işaretlerdir; karar verme/tercih süreçleri için vazgeçilmezdir.	Duygular ayrıntılı şekilde analize dahil edilmez.
Değer Anlayışı	Görelî ve içseldir: “İyi”, gücü artıran; “kötü” ise gücü azaltandır; değer, varlığın güç kapasitesiyle ilişkilidir.	Nesnel fayda fonksiyonuna dayanır, tercihler istikrarlı, geçişli ve veri kabul edilebilir.
Sosyal İlişkiler	İnsan, özünde toplumsal bir varlıktır; iş birliği ve toplum, bireyin gücünü artırmanın birincil yoludur.	Atomistik bireyler kendi çıkarlarını izleyen, birbirinden bağımsız birimlerdir.

Özgürlük Anlayışı	Pozitif özgürlük: Tutkuların kurtulup kendi doğasının zorunluluğuna göre eyleme gücü kazanma (öz-belirlenim)	Negatif özgürlük: Dışsal zorlamaların yokluğunda seçenekler arasında tercih yapabilme durumu
-------------------	--	--

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Spinoza'cı fail ile neoklasik fail karşılaştırması, iktisadi düşüncenin felsefi temellerini ve insan doğasına dair varsayımlarını çözümlemek adına kritik bir ontolojik zemin sunmaktadır. İki yaklaşım arasındaki temel gerilim, motivasyonun kaynağında belirginleşir. Spinoza'ya göre insanın asli eğilimi, conatus kavramıyla ifade edilen, varlıkta sebat etme ve etkinlik gücünü sürekli artırma çabasıdır. Bu, statik bir duruş değil, dinamik ve sürekli bir oluş halidir; dolayısıyla Spinoza'nın insan modeli, sabit tercihlere sahip bir hesaplayıcı değil, sürekli dönüşüm içinde olan bir güç merkezidir (Deleuze, 1988). Buna karşın neoklasik iktisadın homo ekonomikus'u, önceden tanımlanmış ve donmuş tercihlere sahip olup, yalnızca bu tercihleri tatmin etme güdüsüyle hareket eden, statik bir denge arayışındaki faydacı bir faildir.

Motivasyondaki bu ontolojik fark, zorunlu olarak rasyonellik anlayışlarını da ayırtmaktadır. Neoklasik rasyonellik, faillerin sınırsız bilgiye ve kusursuz hesaplama kapasitesine sahip olduğu, sistematik hata yapmadığı teknik bir modelleme aracı ve matematiksel bir optimizasyon problemidir (Simon, 1955; Hands, 2012). Oysa Spinoza için rasyonellik, hesaplama yetisinden öte etik bir içerik taşımaktadır. Rasyonellik, tutkuların (zararlı duyguların) esaretinden kurtulup aklın rehberliğinde eyleme geçebilme ve böylece bireyin özgürlüğe yaklaşma kapasitesidir (Della Rocca, 2008). Dolayısıyla Spinoze için rasyonellik ise varoluşsal bir yetkinleşme sürecidir.

Rasyonelliğin bu farklı kavranışı, duyguların analize dahil edilip edilmemesinde belirleyici olur. Neoklasik çerçevede duygular, rasyonel hesaplamayı ve fayda maksimizasyonunu bozan irrasyonel gürültüler olarak görülüp analiz dışı bırakılırken (Elster, 1999) Spinoza'da karar alma süreçlerinin merkezinde yer alır. Spinoza'ya göre duygular, bireyin varoluş gücündeki artışı (laetitia) ya da azalışı (tristitia) bildiren vazgeçilmez bilişsel işaretlerdir (Spinoza, 1677/2011). Duygular, akli gölgeleyen değil, aksine bireyin dünyayla kurduğu ilişkinin bilgisini taşıyan hayati sinyallerdir.

Bu bilişsel zemin, değer anlayışını da kökten değiştirmektedir. Neoklasik iktisatta değer, nesnel bir fayda fonksiyonuna dayalıdır; tercihler verili, istikrarlı ve geçişli kabul edilir (Marshall, 1890/2013). Ancak Spinoza'cı perspektifte değer, özünde göreceli ve içseldir. İyi ve kötü kavramları evrensel ahlaki yasalar değil, bireyin güç kapasitesiyle ilişkili durumlardır; gücü artıran iyi, azaltan ise kötüdür (Spinoza, 1677/2011). Böylece değer, dışsal bir nesnellikten sıyrılarak bireyin doğasına içkin dinamik bir sürece dönüşür.

Bireyin doğasındaki bu dinamizm, sosyal ilişkiler düzleminde de kendini göstermektedir. Neoklasik model, bireyleri atomistik varlıklar olarak kurgulamaktadır; homo ekonomikus, kendi çıkarı peşinde koşan ve diğerleriyle ilişkisini yalnızca piyasa değişimi üzerinden kuran izole birimdir (Schabas, 2005). Homo-ekonomikus ajanları, adeta bir atomun çevresinde hızla dönen ama asla birbirine çarpmayan elektronlar gibi tam bağımsız hareket eder. Spinoza ise insanın özünde toplumsal bir varlık olduğunu ve bireyin varoluş gücünü artırmasının birincil yolunun iş birliği ve kolektif yaşam olduğunu savunmuştur.

Tüm bu ayrımların nihai varış noktası, özgürlük anlayışındaki keskin felsefi kopuştur. Neoklasik iktisat özgürlüğü, dışsal kısıtlamaların yokluğunda seçenekler arasında tercih yapabilme serbestisi, yani negatif özgürlük olarak tanımlamaktadır (Hayek, 1944/2007). Spinoza'da ise özgürlük, pozitif özgürlük ve öz-belirlenim (self-determination) ile eşdeğerdir. Özgürlük, seçeneklerin bolluğu değil, bireyin tutkularından sıyrılıp kendi öz-doğasının zorunluluğunu kavrayarak eyleme gücü kazanmasıdır (Berlin, 1969; Lloyd, 1996).

Sonuç olarak, Spinoza'cı homo conatus ile neoklasik homo ekonomikus arasındaki bu karşılaştırma, iktisadi analizin sınırlarını teknik bir hesaplama sorununun ötesine taşımaktadır. Spinoza'cı çerçeve bireyi; dinamik, duygusal, toplumsal ve güç istenciyle dolu bir varlık olarak yeniden inşa ederken; neoklasik paradigma onu statik, atomistik ve hazzı bir mekanizmaya indirgemektedir. Bu teorik ayrım, iktisadın insanı, rasyonelliği ve özgürlüğü nasıl tanımladığına dair metodolojik bir tercih olmanın ötesinde, politik ve etik sonuçları olan bir yol ayrımıdır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, Spinoza'nın etik felsefesi ile ana akım iktisadın temel varsayımları arasında bir köprü kurma çabasının ötesine geçerek, bu iki düşünce sistemi arasında uzlaşmaz bir karşıtlık olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu karşıtlık, farklı insan modellerinden ve iktisadi öznenin doğasına ilişkin temel bir epistemolojik ve ontolojik ayrışmadan kaynaklanmaktadır.

Analiz, Neoklasik iktisadın temel aktörü olan homo ekonomikus'un, insan davranışını mekanik, statik, atomistik ve fayda-odaklı bir çerçeveye indirgediğini; Spinoza'nın Etika'sından türetilen homo conatus'un ise iktisadi faili organik, dinamik, toplumsal, duygusal ve etik bir bütünlük içinde kavradığını göstermektedir. Spinoza'cı perspektif, iktisadi faili çevresinden ve ilişkiler açısından soyutlanabilecek bir birim olarak değil, ancak bu ilişkiler içinde var olabilen ve gücünü artırabilen ekolojik bir varlık olarak yeniden tanımlamaktadır.

Çalışmanın temel bulguları, Spinoza'cı failin altı boyutta Neoklasik failden kökten ayrıştığını ve bu ayrışmanın birbiriyle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Conatus ilkesi, motivasyonu statik bir tatmin arayışından, varoluşsal bir güçlenme ve sürekli oluş sürecine dönüştürür. Bu dinamik temel, diğer tüm ayrımları şekillendirmektedir. Örneğin, rasyonellik, önceden tanımlanmış hedeflere ulaşmak için kullanılan teknik bir hesaplama yetisinden, conatus'u engelleyen pasif tutkuların esaretinden kurtulmayı hedefleyen etik bir sürece evrilmektedir.

Benzer şekilde, neoklasik modelde dışlanan duygular, Spinoza'da bireyin varoluş gücündeki değişimleri bildiren hayati bilişsel sinyaller olarak yeniden konumlandırılmaktadır. Bu, Damasio (2003) gibi modern nörobilimcilerin duyguların rasyonel karar verme süreçleri için vazgeçilmez olduğu yönündeki bulgularıyla da örtüşmektedir. Son olarak, atomistik birey anlayışı yerini bütünlük bir varlığa bırakır; bu varlık, gücünü ancak iş birliği ve toplumsal bağlar içinde artırabilir. Aynı zamanda, negatif özgürlük idealinin karşısına da kendini gerçekleştirme ve öz-belirlenim anlamına gelen pozitif özgürlük konulur.

Homo conatus, refah iktisadındaki tartışmalara radikal bir alternatif de sunmaktadır. Refahı yalnızca tüketim, gelir seviyesi veya gayri safi yurt içi hasıla gibi niceliksel ölçütlerle tanımlayan dar yaklaşımların aksine, Spinoza'cı bir çerçeve işe türetilen bir refah anlayışı, refahı toplumun kolektif eyleme gücünü artırma ve bireylerin pasif tutkular karşısında özgürleşme kapasitesi olarak tanımlar. Bu bakış açısı; eğitim, sağlık, sosyal güvence ve demokratik katılım gibi unsurları yalnızca birer refah çıktısı değil, aynı zamanda daha rasyonel ve özgür bir toplumun ön koşulları olarak değerlendirir.

Sonuç olarak bu çalışma, Spinoza'nın Etika'sının iktisat için güncel sorunları anlamada işlevsel bir referans noktası sunduğunu ileri sürmektedir. Spinoza'nın kavramları, özellikle conatus, aktif ve pasif duygular ayrımı ve özgürlük anlayışı, iktisadi davranışı tek boyutlu fayda maksimizasyonu modeliyle açıklamaya çalışan hâkim paradigmalara sınırlarını görünür kılmaktadır. Bu bağlamda Etika, modern iktisat teorisinin soyut ve indirgemeci insan tasavvuruna karşı güçlü bir eleştirel araç işlevi görmekte, bireyin hem doğayla hem de diğer bireylerle kurduğu ilişkilerin zorunlu çok katmanlılığını vurgulamaktadır.

Günümüz dünyasındaki gelir ve servet eşitsizlikleri, ekolojik bozulma ve üretim ve tüketim ilişkilerinde yabancılaşma, temelde homo ekonomikus'un sorunlu antropolojisi üzerine inşa edilmiş ekonomik sistemlerin patolojik semptomları olarak görülebilir. Bu sistem, insanı rasyonel ve fayda peşinde koşan izole bir özneye indirgerken; etik, duygusal ve toplumsal boyutları iktisadi analizin dışına itmektedir. Oysa Spinoza'nın homo conatus'u, bireyi doğanın zorunlu yasalarıyla birlikte düşünen, toplumsal ilişkiler içinde güçlenebilen ve aklın rehberliğinde özgürleşebilen dinamik bir özne olarak tanımlar. Böyle bir perspektif, iktisadi davranışı yalnızca bireysel tercihler düzeyinde değil, aynı zamanda etik yönelimler, bilişsel kapasiteler ve toplumsal bağlamlarla iç içe geçmiş bir süreç olarak görmeyi mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla bu yeni özne, iktisat disiplinine hâkim metodolojik ve kavramsal sınırları aşma imkânı sunmaktadır.

Bu çerçevede homo conatus, iktisat politikalarının meşruiyet zeminini radikal bir biçimde dönüştürerek; politika yapıcılarını, başarı kriterini salt piyasa dengesi yerine bireylerin eyleme gücünü (potentia agendi) artıran bilişsel ve duygulanımsal koşulların inşasında aramaya davet etmektedir. Bu perspektiften bakıldığında, örneğin rekabet politikaları, yalnızca fiyat istikrarını hedefleyen teknik bir mekanizma olmaktan çıkmakta, bilakis, piyasa aktörleri arasındaki bilgi asimetrisini gideren, şeffaflığı kurumsal

bir güce dönüştüren ve tüketicinin bilişsel özerkliğini (cognitive autonomy) destekleyen bir özgürleştirme aracı olarak yeniden tanımlanmaktadır.

Spinoza'cı bir okumayla, tüketicinin bilgiye erişimini ve bilinçli karar alma kapasitesini artıran her düzenleme, bireyi pasif duyguların (korku, belirsizlik, kafa karışıklığı) esaretinden kurtarıp aktif duygulara (anlama, kavrama, rasyonel eylem) taşıyan etik bir hamledir. Hülasa bu yaklaşım, iktisadi düzenlemelerin nihai amacını, fayda maksimizasyonundan toplumsal ve bireysel rasyonalitenin inşasına taşıyan çok daha kapsayıcı ve insani bir zemin sunmaktadır.

Giriş bölümünde işaret edilen ulusal literatürdeki teorik boşluk dikkate alındığında; bu çalışmanın bulguları alana özgün ve kurucu bir katkı sunma niteliği taşımaktadır. Spinoza'nın conatus ilkesi etrafında inşa edilen model, homo ekonomikus merkezli hegemonik analizlere karşı salt eleştirel değil; aynı zamanda onarıcı, kapsayıcı ve ontolojik derinliği haiz güçlü bir alternatif teşkil etmektedir. Bununla birlikte; iktisadi rasyonalite, özgürlük ve tercih oluşumu gibi temel sorunsalların Spinoza'cı ontolojik zeminde yeniden temellendirilmesi; iktisat disiplini için henüz keşfedilmemiş yeni araştırma hatlarına ve teorik patikalara kapı aralayan, yüksek bir aykırı potansiyel barındırmaktadır.

Gelecek çalışmalar, homo conatus perspektifinin davranışsal iktisat, nöroiktisat ve evrimsel oyun teorisi gibi disiplinlerarası alanlarla entegrasyonu üzerine yoğunlaşabilir. Böyle bir genişleme, rasyonel seçim modellerinin ötesine geçerek, insanların risk algıları, kayıp karşısındaki tepkileri, iş birliği ve rekabet eğilimleri gibi daha karmaşık davranış kalıplarının analize dâhil edilmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca bu perspektif, iktisadi aktörlerin sadece bireysel çıkarları değil, aynı zamanda topluluk yararı, ekolojik denge ve uzun vadeli uyum stratejileri doğrultusunda hareket edebileceğini göstererek gelecekteki teorik ve ampirik araştırmalara yeni bir yön verebilir. Bu çerçevede geliştirilecek modellerin hem nöroiktisadi laboratuvar deneyleri hem de tarihsel veriler üzerinden test edilmesi, iktisadın felsefi köklerini güncel ampirik analizlerle bütünleştirme potansiyeline sahip olacaktır.

Etik Beyanı	<i>Yazar, çalışmanın hazırlanma süreçlerinin tamamında etik kurallara uyduğunu açıkça beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu bulunmamakta olup, bütün sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.</i>
Yazarların Katkıları	<i>1. yazarın katkı oranı %100'dür.</i>
Çıkar Beyanları	<i>Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.</i>
Ethics Statement	<i>The author(s) declare that all ethical principles and rules were strictly observed throughout every stage of the preparation of this study. In case of any violation, ÖHÜİBF Journal is under no responsibility, and all responsibility rests solely with the author(s).</i>
Authors' Contributions	<i>The first author's contribution rate is 100%.</i>
Conflict of Interest	<i>The authors have no conflicts of interest to declare.</i>

KAYNAKÇA

Akerlof, G. A., & Shiller, R. J. (2009). Animal spirits: How human psychology drives the economy, and why it matters for global capitalism. Princeton University Press, New Jersey: USA.

Aksünger, A., & Albayrak, M. (2021). Spinoza felsefesinde “conatus” kavramı. Tabula Rasa: Felsefe & Teoloji, 36, 21–26.

Balibar, É. (1998). Spinoza and politics. Verso, London: United Kingdom.

Baraitser, L. (2017). Enduring time. Bloomsbury Publishing, London: United Kingdom.

Baudrillard, J. (2017). Tüketim toplumu: Söylenceleri ve yapıları (H. Deliceçaylı & F. Keskin, Çev.). Ayrıntı Yayınları, İstanbul: Türkiye. (Orijinal çalışma basım yılı 1970).

Berlin, I. (1969). Two concepts of liberty. Oxford University Press, Oxford: United Kingdom.

- Bullock, T. M. (2007). *Spinoza's radical Cartesian mind*. Bloomsbury Publishing, London: United Kingdom.
- Damasio, A. (2003). *Looking for Spinoza: Joy, sorrow, and the feeling brain*. Harcourt, California: USA.
- De Dijn, H. (1996). *Spinoza: The way to wisdom*. Purdue University Press, Indiana: USA.
- Deleuze, G. (1988). *Spinoza: Practical philosophy*. City Lights Books, San Fransisco: USA.
- Della Rocca, M. (2008). *Spinoza*. Routledge, Oxfordshire: United Kingdom.
- Douglas, A. (2018a). *Spinoza and economics: Conatus and the spirit of capitalism*. Routledge, Oxfordshire: United Kingdom.
- Douglas, A. (2018b). *Spinoza, money and desire*. *European Journal of Philosophy*, 26(4), 1317–1330.
- Elster, J. (1999). *Alchemies of the mind: Rationality and the emotions*. Cambridge University Press, Cambridge: United Kingdom.
- Garrett, D. (Ed.). (1996). *The Cambridge companion to Spinoza*. Cambridge University Press, Cambridge: United Kingdom.
- Girard, R. (2011). *Things hidden since the foundation of the world*. Stanford University Press, California: USA. (Orijinal çalışma basım yılı 1978).
- Hands, D. W. (2012). *The positive-normative dichotomy and economics*. *Journal of Economic Methodology*, 19(2), 135–157.
- Hayek, F. A. (2007). *The road to serfdom*. University of Chicago Press, Chicago: USA. (Orijinal eser yayımlandı: 1944).
- Illouz, E. (2009). *Cold intimacies: The making of emotional capitalism*. Polity Press, Cambridge: United Kingdom.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). *Prospect theory: An analysis of decision under risk*. *Econometrica*, 47(2), 263–291.
- LeBuffe, M. (2015, January 27). *Spinoza's psychological theory*. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy* (Fall 2020 Edition). Stanford University, California: USA.
- Lloyd, G. (1996). *Spinoza and the ethics*. Routledge, Oxfordshire: United Kingdom.
- Marshall, A. (2013). *Principles of economics*. Palgrave Macmillan, London: United Kingdom. (Orijinal çalışma basım yılı 1890).
- Mill, J. S. (2004). *On the definition of political economy and on the method of investigation proper to it*. In D. Hausman (Ed.), *The philosophy of economics: An anthology*. Cambridge University Press, Cambridge: United Kingdom. (Orijinal çalışma basım yılı 1836).
- Nadler, S. (2006). *Spinoza's ethics: An introduction*. Cambridge University Press, Cambridge: United Kingdom.
- Negri, A. (1991). *The savage anomaly: The power of Spinoza's metaphysics and politics*. University of Minnesota Press, Minnesota: USA.
- Nussbaum, M. C. (2001). *Upheavals of thought: The intelligence of emotions*. Cambridge University Press, Cambridge: United Kingdom.
- Persky, J. (1995). *Retrospectives: The ethology of homo economicus*. *Journal of Economic Perspectives*, 9(2), 221–231.
- Schabas, M. (2005). *The natural origins of economics*. University of Chicago Press, Cambridge: United Kingdom.
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Knopf, New York: USA.
- Sharp, H. (2011). *Spinoza and the politics of renaturalization*. University of Chicago Press, Chicago: USA.

Simon, H. A. (1955). A behavioral model of rational choice. *Quarterly Journal of Economics*, 69(1), 99–118.

Spinoza, B. (2011). *Etika* (H. Z. Ülken, Çev.). Dost Kitabevi Yayınları, Ankara: Türkiye. (Orijinal çalışma basım yılı 1677).